

# Visie Leefbaarheid Kernen 2030

## *Koers 2030*

## *"Samenwerken & Promoten"*



Gemeente  
West  
Maas en  
Waal

*28 november 2013*

**Beneden-Leeuwen**  
"Rust, Ruimte & Rivier"

**Boven-Leeuwen**  
"Historie, Natuur & Cultuur"

**Wamel**  
"Parel van de Uiterwaarden"

In 2030 bestaat West Maas en Waal uit acht goed leefbare dorpen. West Maas en Walers hebben zich tijdig voorbereid op bedreigingen als krimp, vergrijzing en ontgroening door **samenwerking** en **promotie**.

Een **sterke ICT- infrastructuur** ondersteunt de nauwe samenwerking binnen de dorpsgemeenschappen. Dit geeft dorpsinwoners veel mogelijkheden om zelf activiteiten te ondernemen en problemen op te lossen in de dorpen.

Ontwikkelingen moesten de structuur en de kwaliteiten versterken. Met deze nieuwe koers werden de oude dorpscontouren **dynamisch**.

**Dreumel**  
"Bruisend middelpunt van rivieren"

West Maas en Waal vormt in 2030 een **samenwerkend netwerk** van acht sterke gemeenschappen. Inwoners kennen elkaar en zijn bereid samen iets voor elkaar te doen.

West Maas en Waal is door promotie landelijk bekend als aantrekkelijke plek voor wonen, werken en recreatie. De vrijetijdseconomie groeide de afgelopen decennia fors in Nederland. West Maas en Waal profiteert als populaire plek voor **recreatie en toerisme**. West Maas en Waal heeft haar groene karakter en de cultuurhistorische waarden van haar kernen onder de aandacht gebracht. Vooral aan de Maaszijde en aan de Waaldijk is de recreatie en toerisme versterkt.

Samenwerking binnen het verenigingsleven, het onderwijs en de zorg houden het aanbod bereikbaar en van **goede kwaliteit**. Nieuwe vervoersinitiatieven hebben de bereikbaarheid van de dorpen vergroot.

**Alphen**  
"Historische vergezichten"

De rol van de overheid is **beperkter** geworden in het sturen op de samenleving. De gemeente heeft zich gereorganiseerd tot regiegemeente en werkt nauw samen met buurgemeenten.

In 2030 heeft West Maas en Waal durven kiezen. Op locaties waar dorpsvoorzieningen onder druk kwamen te staan door toegenomen mobiliteit, krimp, vergrijzing en ontgroening werd in overleg met de dorpsgemeenschappen gekozen voor **samenwerking** tussen voorzieningen.

Voor het behoud van de identiteit van - en de leefbaarheid in de kernen werd aangesloten op de ruimtelijke hoofdstructuur en ruimtelijke kwaliteiten.

West Maas en Waal is in 2030 een **aantrekkelijke plek om te wonen voor gezinnen**. Kinderen kunnen zonder toezicht op straat spelen. West Maas en Waal biedt een **mix aan bedrijvigheid** en is een populaire telewerkplek. Door haar centrale ligging pendelen inwoners in korte tijd naar werk in de regio.

**Appeltern**  
"Groen, Gemeenschap en Geschiedenis"

**Altforst**  
"Parel in de polder"

**Maasbommel**  
"Hanzestad met gouden rand"

# Welkom in het West Maas en Waal van 2030!



**Fotowedstrijd Behouden  
voor 2030: De Tuut,  
Appeltern**

Onder de bewoners van West Maas en Waal werd een fotowedstrijd gehouden van de mooiste en leukste plekken van West Maas en Waal. Tot de mooiste foto's behoorde bijgaande foto van gemaal de Tuut van Will de Kleijn uit Appeltern.

	pagina
VOORWOORD	7
1. EEN TOEKOMSTVISIE VOOR WEST MAAS EN WAAL	9
2. BELANGRIJKE VERANDERINGEN RICHTING 2030	19
3. KOERS: SAMENWERKEN EN PROMOTEN	29
4. TOEKOMSTFOTO WEST MAAS EN WAAL 2030	51
BIJLAGEN	64
DANKWOORD	67



### Voorwoord Wethouder Bert van Swam

Voor u ligt de Visie Leefbaarheid Kern 2030. Een visie voor de gemeente West Maas en Waal die de Koers aangeeft voor de leefbaarheid in de acht kerkdorpen. Het is de afronding van een traject dat bijna twee jaar duurde. Een traject dat tevens diende als pilot voor de gemeenteraad in het kader van burgerparticipatie en communicatie. Gedurende vele avonden is met onze inwoners gesproken. Zij zijn het middelpunt geweest bij het opstellen van deze visie.

De gemeenteraad van West Maas en Waal vond het tijd om een stip op de horizon te plaatsen. Een koers uitzetten voor de toekomst waarbij is gekozen voor het jaar 2030. Als gemeente worden we namelijk geconfronteerd met forse veranderingen. Op het gebied van ontgroening, (minder jongeren) vergrijzing (verdubbeling van het aantal 75+ers), een stop van de groei van het aantal inwoners in onze gemeente (stabilisatie of mogelijk krimp) en een vergaande technische ontwikkeling en een veranderende overheid (meer doen met minder middelen).

In april 2012 is gestart met dorpsavonden in alle dorpen. De volgende thema's zijn meerdere malen besproken: Verenigingsleven, Zorg en Vergrijzing, Ondernemers, Recreatie en Toerisme, Onderwijs en Jeugd. Er is een historische tijdelijk opgesteld. Met de jongeren van het Pax Christi College is gediscussieerd tijdens een themaochtend.

Iedere inwoner heeft de kans gekregen om met ons in gesprek te gaan, zijn mening te geven, zijn visie te delen en zijn stem te laten horen.

Velen hebben van deze mogelijkheid gebruik gemaakt door de avonden te bezoeken maar ook digitaal of schriftelijk. Daarvoor zijn wij u zeer erkentelijk en is een woord van dank op zijn plaats. Alle informatie heeft geleid tot tussenrapportages, discussies en uiteindelijk de Koers 2030 die voor u ligt.

Als koers hebben we "Samenwerken en Promoten" vastgesteld. Via vijftien onderliggende speerpunten is de input van iedereen verwoord en richting gegeven. Deze vijftien punten vormen de basis voor de koers die we samen richting 2030 zullen varen.

De stappen die gezet moeten worden richting 2030 staan in de Uitvoeringsagenda Visie Leefbaarheid Kern 2030. Deze agenda wordt jaarlijks bijgesteld en aangevuld op de Dag van de Toekomst gedaan. De Koers wordt dan ook uitvoerig besproken.

We zullen de Koers 2030 samen met onze inwoners, vrijwilligers, ondernemers en jongeren uitzetten. Zij zijn onze partners. Ook gaan zij uitstralen wat onze gemeente doet.



**1. EEN TOEKOMSTVISIE VOOR WEST MAAS EN WAAL**

**2. BELANGRIJKE VERANDERINGEN RICHTING 2030**

**3. KOERS: SAMENWERKEN EN PROMOTEN**

**4. TOEKOMSTFOTO WEST MAAS EN WAAL 2030**

Wij leven in een bijzonder tijdperk. Gedreven door technologie maakt onze maatschappij snelle en ingrijpende veranderingen door. Toegenomen mobiliteit en informatie- en communicatietechnologie verandert hoe wij werken, hoe wij samenleven en hoe wij communiceren.

In de acht kernen van West Maas en Waal zijn deze veranderingen duidelijk zichtbaar. Waren vroeger de inwoners sterk gericht op de eigen kern; nu werken en recreëren de inwoners voorbij gemeentelijke, provinciale en nationale grenzen. Kerken, dorpscafés en dorpswinkels zijn niet meer vanzelfsprekende kenmerken van de dorpen en hebben voor een deel andere functies gekregen. Nieuwe vormen van zingeving en ontmoeting hebben hun intrede gedaan. Met het verdwijnen van oude beroemde streeknijverheden als meubelmaken en schaalvergroting in de landbouw zijn de dorpen steeds meer woondorpen geworden.

Wie nadenkt over hoe bijvoorbeeld internet en mobiele telefonie de afgelopen decennia onze samenleving hebben veranderd, zal zich moeilijk een beeld kunnen vormen van 2030. De verwachting is dat de maatschappij zich de komende decennia alleen maar sneller zal ontwikkelen. Naast versnelde technologische ontwikkeling zullen vergrijzing, individualisering en verstedelijking verder doorzetten en nieuwe uitdagingen geven aan de Nederlandse samenleving. Voor het inrichten van die samenleving van de toekomst zal de overheid steeds meer een regisserende in plaats van sturende rol innemen.

Veel van de ontwikkelingen die bepalend zijn voor 2030 zijn nu al in de kiem aanwezig. Om tijdig in te kunnen spelen op de uitdagingen waar de kernen van West Maas en Waal voor kunnen komen te staan besloot haar gemeenteraad in 2010 tot het opstellen van een toekomstvisie. Welke ontwikkelingen komen op de gemeente af? Hoe kunnen gemeente, inwoners, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven slim inspelen op de snel veranderende toekomst zodat ze niet voor verrassingen komen te staan?



### **Leefbaarheidsvisie: voor en met dank aan de F-jes**

Bij het schrijven van een toekomstvisie voor 2030 schrijf je voor de jongste generaties. De F-jes van verschillende West Maas en Waalse voetbalclubs -de twintigers van 2030- nemen symbolisch de aftrap door het afvuren van ballen met toekomstwensen op verantwoordelijk wethouder Van Swam.

In de 21e eeuw is een visietraject een traject dat de gemeente niet alleen verricht. De gemeente West Maas en Waal kan bogen op acht initiatiefrijke en actieve dorpsgemeenschappen.

Deze visie geeft richting aan de strategie, het beleid en de plannen die we de komende zeventien jaar willen maken. De gemeente vertaalt de Visie Leefbaarheid Kernen in de Structuurvisie 2023 en in een uitvoeringsagenda.


### Co-creatie tussen gemeente en inwoners

De toekomstvisie is van het begin tot het einde gezamenlijk ontwikkeld door inwoners, ondernemers, maatschappelijke organisaties en de gemeente.

Tijdens het visietraject is de discussie op gang gebracht tussen maatschappelijke organisaties, inwoners en gemeente over de gewenste toekomst van de gemeente. De visie moet niet gelezen worden als hét uitvoeringsprogramma naar 2030. Onverwachte gebeurtenissen en nieuwe ontwikkelingen maken een voortdurende heroverweging van het ingeslagen pad nodig. Wel biedt het een stip op de horizon, een manifest hoe de West Maas en Walers willen dat hun dorpen zich ontwikkelen. Deze toekomstvisie legt de discussie vast en dient als een instrument voor een blijvend gesprek tussen inwoners, maatschappelijke organisaties en de gemeente.

In het gehele visietraject is grote ruimte geweest voor inwoners om mee te denken en richting te geven aan het traject. Het visietraject is ingericht conform de participatie- en communicatierichtlijnen zoals door de raad vastgesteld in 2010. In de eerste ronden kregen inwoners de kans hun wensen en dromen voor hun West Maas en Waal van de toekomst kenbaar te maken. In de analyse van de opbrengsten is gelet op de belangrijkste overeenkomsten en verschillen.

De verschillen vormden input voor de scenarioronde. Aan de in groepen verdeelde aanwezigen is gevraagd een advies uit te brengen en per thema een



*"We kunnen niet verwachten dat de voorzieningen blijven bestaan als we allemaal naar andere dorpen gaan om boodschappen te doen." – Bewonersavond Boven-Leeuwen*

*"Men moet eens verder kijken dan de dorpsgrenzen. De wereld houdt niet op bij Wamel." – Dorpsavond Wamel*

keuze te maken. Dit leidde tezamen met de eerdere wensbeelden tot een rode lijn die is geformuleerd als "Samenwerken en Promoten". De koers is in 15 speerpunten samengevat.

Deze 15 speerpunten zijn in een derde participatieronde voorgelegd aan de bevolking. Iedereen kon meedenken hoe de speerpunten te bereiken. Doordat de resultaten uit de workshops teruggegeven werden aan de deelnemers is gewaarborgd dat VLK echt een visie van de West Maas en Waalse samenleving is. Willekeur en opportunisme is zo voorkomen.

Tussen de participatierondes in stelde de gemeenteraad vast dat de opbrengsten van de workshops goed waren weergegeven.

### Visietraject Mijn West Maas en Waal

Er werden drie perspectieven gebuikt bij het ontwikkelen van de toekomstvisie. De eerste is de blik van buiten: wat zijn bewegingen die externe onderzoeksrapporten vermelden over gemeente en regio? Wat zijn sterktes, zwaktes, bedreigingen en kansen? Het tweede perspectief is bestaand beleid. Wat is nu al te zeggen over de toekomst uit eerder beleid en onderzoeken?

Ten derde zijn ook de voorkeuren van de inwoners en maatschappelijke organisaties richtinggevend. Wat vinden zij wenselijk en waarschijnlijk? In de bestuurskrachtmeting uit 2010 werd beschreven dat inwoners en het maatschappelijk middenveld het gevoel hebben dat er weinig naar hen werd geluisterd. In dit traject is open naar hun visie op de toekomst van West Maas en Waal gevraagd. Deze inbreng vormt het kader voor de toekomstvisie. Van april 2012 tot februari 2013 werd in vier participatierondes de toekomstvisie verder ontwikkeld met inwoners en (maatschappelijke) organisaties van West Maas en Waal. Parallel aan dit traject zette West Maas en Waal media in om meningen over de toekomst te verzamelen van wonenden en werkenden in de gemeente.



#### Fotowedstrijd Behouden voor 2030: "Het Vaticaan", Dreumel

Inzender Toon van Zon: "Dit water wordt in de Dreumelse volksmond ook wel "Het Vaticaan" genoemd. Er zijn wandelpaden gerealiseerd zodat je kilometers ver kunt lopen. Dit is een plek waar ik wil zijn en kan genieten van de natuur."





**Aftrap project**

De F'jes van verschillende voetbalverenigingen schrijven hun wensen voor de toekomst van West Maas en Waal op ballen en vuren deze af op het doel dat door wethouder Van Swam wordt verdedigd.

**Trendonderzoek**

Om inzicht te krijgen in invloedrijke ontwikkelingen die op de gemeente afkomen wordt gekeken naar landelijke en lokale onderzoeksrapporten.

**Dorpsbijeenkomsten in acht dorpen**

In alle dorpen geven inwoners aan waar men trots op is in hun dorp, wat uitdagingen zijn en waar oplossingsrichtingen liggen.

**Bijeenkomsten Klankbordgroep**

Vertegenwoordigers van maatschappelijke partners van de gemeente vormen de klankbordgroep. De klankbordgroep komt na iedere fase bijeen om feedback te geven op de opbrengsten en het lopende proces.

**Bijeenkomsten opstellen conceptvisie**

De bevindingen worden teruggegeven in ambities (waar men het over eens is) en dilemma's (waar verschillende oplossingsrichtingen worden genoemd). In deze participatieronde stellen deelnemers een conceptvisie op, door keuzes te maken binnen de dilemma's.

**Bijeenkomsten uitvoeringsopties**

In een reeks van acht avonden worden dorpsinwoners, partners, raadsleden en ambtenaren gevraagd welke concrete acties helpen om de speerpunten te bereiken en welke partijen hierin een rol kunnen spelen.

Maart 2012

Juni 2013

**Start online participatie**

Gedurende het gehele traject leveren inwoners input op [www.mijnwestmaasennaal2030.nl](http://www.mijnwestmaasennaal2030.nl), Facebook, Twitter en LinkedIn.

**Historische bijeenkomst (kernwaardenonderzoek)**

De toekomst van West Maas en Waal staat niet los van heden en verleden. Met lokale historici wordt een tijdelijk gecreëerd van de geschiedenis. Wat is gegeven het verleden te zeggen over de aard van de gemeente en haar bewoners?

**Themabijeenkomsten**

Thema's die de inwoners veelvuldig aan de orde brengen tijdens de dorpsavonden worden doorgesproken met experts. De toekomst van verenigingen, de zorg, ondernemers, recreatie en toerisme en onderwijs en jeugd worden in vijf avonden bediscussieerd.

**Werkbezoek**

Een groep van 40 bestuurders, ambtenaren en partners van West Maas en Waal gaat op werkbezoek naar Borne en Hoonhorst. Het werkbezoek heeft als doel te leren van visietrajecten van andere gemeenten.

**Leefbaarheidsconferentie**

Externe sprekers vertellen over hun ervaring met enkele hot topics uit het visietraject. Sociaal geograaf Frans Thissen spreekt over dorpen in verandering. Diny Pestman van gemeente Dongeradeel spreekt over een marketingcampagne in Noord-Oost Friesland. Yvonne Raaijmakers van SPO Venray spreekt over onderwijs in krimp dorpen. Arend-Jan Zwart van Buurtzorg spreekt over dorpsgerichte zorg.



**1. EEN TOEKOMSTVISIE VOOR WEST MAAS EN WAAL**

**2. BELANGRIJKE VERANDERINGEN RICHTING 2030**

**3. KOERS: SAMENWERKEN EN PROMOTEN**

**4. TOEKOMSTFOTO WEST MAAS EN WAAL 2030**



## 900 Stichten dorpen

Rond 900 werden de dorpen van West Maas en Waal gesticht. Iedere kern heeft een eigen kerk waar het dorp omheen gevormd is. De kerk van Alphen stamt al uit 797. Ieder dorp had door de eeuwen heen zijn eigen voorzieningen met bijbehorende gebouwen. Deze werden veelal gefinancierd door lokale weldoeners. Grondbezitters verwierven macht over stukken land. Zij noemden zich heer en het gebied waarover zij gezag uitoefenden een heerlijkheid. De heerlijkheden hebben grote invloed gehad op het landschap.

## 1300 Hanzestad Maasbommel

West Maas en Waal is vaak opnieuw overmeesterd door de ligging en de voorradige grondstoffen. Hierdoor is het gebied altijd een lappendeken geweest van bestuurlijke eenheden. Het kapitaal vloeyde echter altijd uit de regio, omdat de landeigenaren zich buiten de regio vestigden.

## 1880 – 1930 Bedrijvigheid tussen de rivieren

Ambacht en harde techniek hebben altijd een grote rol gespeeld in het gebied. Uiteindelijk zijn veel van de bedrijfjes uit de markt geconcurrereerd door import. Door schommelingen in de landbouw moesten de boeren erg flexibel zijn. Zo is de fruitteelt in opkomst gekomen ten tijde van de graancrisis. Opgekomen en inmiddels grotendeels verdwenen bedrijvigheid in de streek waren de scheepsbouw, steenfabrieken, klompenindustrie en de meubelindustrie.

## 1926 Dijkdoorbraak

De dijkdoorbraak in 1926 is erg bepalend geweest in de crisisjaren. De dijk werd verzwakt met kruiwagens. Mensen uit de streek kregen 1 cent per kruiwagen, mensen uit de stad 1,5 cent, omdat ze niet gewend waren aan zware fysieke arbeid. Mensen werden gemakkelijk ontslagen door de hoge werkloosheid. West Maas en Waal was voor WOII een van de armste gebieden van Nederland. Den Haag vond het niet nodig geld in te zamelen na de watersnoodramp, de minister-president schijnt gezegd te hebben: "Wie niets heeft, heeft geen schade".

## 1940 Frontlinie WO II

In het najaar van 1944 kwamen de Duitsers stilletjes over de Waal aandrijven, jaagden iedereen uit Beneden-Leeuwen op de dijk en zetten 44 huizen in brand. Sommige mannen werden meegenomen om voor de Duitsers te werken, anderen werden geëxecuteerd. Geallieerden ondersteunden vooral omliggende gemeenten, pas laat werd West Maas en Waal ondersteund door stoottroepen. De herdenking vindt nog altijd plaats in de Stoottroeperskapel.

## 1984 Stichten gemeente West Maas en Waal

De gemeenten Dreumel, Wamel en Appeltern fuseerden in 1984 in de gemeente West Maas en Waal. Tot de gemeente behoren de kernen Alphen, Altforst, Appeltern, Beneden-Leeuwen, Boven-Leeuwen, Dreumel, Maasbommel en Wamel. Het gemeentehuis staat in Beneden-Leeuwen.



900

1000

1300

1780

1880

1900

1926

1930

1940

1974

1984

1995

2030

## 1000 Terpenbouw na dijkdoorbraken

Waterbeheersing is altijd van uitzonderlijk belang geweest. Elk dorp had eigen dorpsolders en waterwerken, vanwege verschillende belangen. De vele overstromingen van de rivieren moesten tot creatieve oplossingen leiden. Als de rivier dreigde te overstromen was er een zero-tolerancebeleid met op de dijken verschijnen: "Wie water deert, die water keert". Als je niet meekon betekende dat pek en veren. De noodzaak tot samenwerking in dit soort situaties stimuleerde het gemeenschapsgevoel en de behoefte aan democratie.

## 1780 J.D. van der Capellen tot den Pol

Joan Derk van der Capellen tot den Pol was een baron en politicus uit de 18e eeuw. Hij wordt gezien als pionier van de democratie en verzette zich in de decennia voor de Franse revolutie tegen het regentenstelsel. Het harde leven van mensen om hem heen bracht hem hiertoe. Het boek "Schaduwbeeld of Het geheim van Appeltern" van Hella Haasse is op het leven van Van der Capellen tot den Pol gebaseerd. Inwoners zijn er trots op te behoren tot de 'wieg van de democratie'.

## 1900 Mina Kuppen

Mina Kuppen was de ongetrouwde dochter van een notarisfamilie. Ze financierde de kerk en andere voorzieningen in Beneden-Leeuwen. Ook ondersteunde ze kleine boeren met leningen. Elk dorp had een aantal (anonieme) weldoeners die voorzieningen betaalden.

## 1930 Ginne moord in Oss, gin braend in Dreumel

In de jaren '30 stond dit wel eens in de krant. Men zei ook wel "Geen moord in Oss, in Dreumel geen brand, dan staat er niets in de krant". Door de bende van Oss waren moorden in Oss en omstreken in die tijd aan de orde van de dag. Arme mensen in Dreumel bouwden vaak huizen van gratis afval van steenovens en verzekerden dit. Als het slecht ging met de financiën zetten ze hun meubilair bij de burens en hun huis in brand ("in d'n braend uit t'n braend"). Voor de geloofwaardigheid moesten de bewoners wel bedroefd kijken, daarom de uitdrukking "Janken mins".

## 1974 Bouw PWA-brug

Door de ligging tussen de rivieren is het gebied lange tijd vrij afgezonderd geweest. Een korte tijd heeft er een stoomtram gereden, maar een trein kwam er niet, omdat boeren bang waren voor zure melk. Dit zorgde voor een eilandcultuur in de dorpen; men verliet de dorpen weinig. "Hij is onder de Heezenpoort door geweest" werd gezegd als iemand naar Nijmegen was geweest en hierna teveel ABN sprak. De PWA-brug heeft hier verandering in gebracht, ook al was het de laatst overgebleven tolbrug van Nederland.

## 1995 Evacuatie

In 1995 vond de tot nu toe grootste evacuatie in Nederland plaats. De Maas en Waal stonden op dat moment zo hoog, dat dijkdoorbraak dreigde. Een periode van vijf dagen was de gemeente een verlaten gebied en waren de West Maas en Walers "vluchtelingen". De evacuatie bleek achteraf niet nodig te zijn geweest, tot een overstroming kwam het niet.

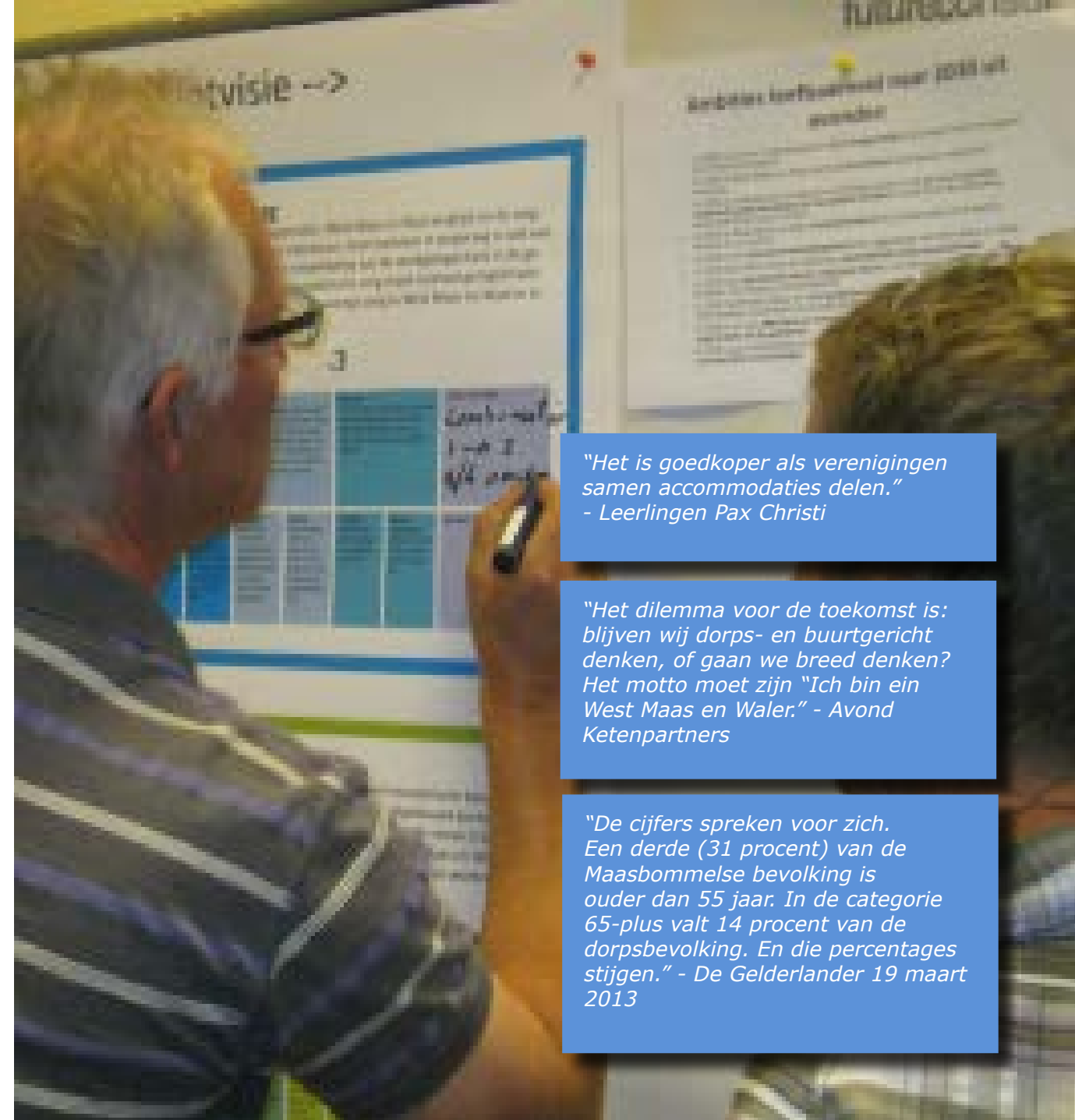
De toekomst is niet volledig maakbaar door de gemeente. In de omgeving van de gemeente vinden ontwikkelingen plaats waar de gemeente geen invloed op heeft, maar die wel grote invloed hebben op hoe de gemeente er in de toekomst uit komt te zien. Aan de gemeente en haar inwoners is het om zich binnen de veranderende omgeving te profileren.

### Belangrijkste ontwikkelingen

Naast de toename van grensoverschrijdend denken in het digitale tijdperk en toenemende mobiliteit hebben demografische ontwikkelingen als krimp, vergrijzing en ontgroening grote impact op de toekomst van West Maas en Waal. De terugtrekkende lokale overheid verandert de inrichting van het maatschappelijk leven. De gewenste reacties op deze trends zijn uitgebreid bediscussieerd in het visietraject en worden hieronder nader toegelicht.

### De dorpen in 2030

De dorpen in West Maas en Waal ontwikkelden zich de afgelopen decennia van autonome dorpen, waarin een groot deel van het leven zich in het dorp afspeelde, naar woondorpen in een regio. Vroeger gingen bewoners lopend naar voorzieningen als winkels, school, sportclubs en bibliotheek in het eigen dorp. Tegenwoordig pakken dorpsinwoners gemakkelijk de auto om naar een voorziening in de regio te rijden. Hiermee verdwijnen voorzieningen op het lokale niveau en komen er voorzieningen op het regionale niveau voor in de plaats. De dorpen in West Maas en Waal zijn hierin niet uniek. Het is een (inter) nationale ontwikkeling gedreven door het internet en toegenomen mobiliteit. Nieuwe inwoners trekken van de stad naar een dorp vanwege de woonfunctie en de sociale cohesie in de dorpen, ondanks de afwezigheid van bepaalde voorzieningen.



*"Het is goedkoper als verenigingen samen accommodaties delen."  
- Leerlingen Pax Christi*

*"Het dilemma voor de toekomst is: blijven wij dorps- en buurtgericht denken, of gaan we breed denken? Het motto moet zijn "Ich bin ein West Maas en Waler." - Avond Ketenpartners*

*"De cijfers spreken voor zich. Een derde (31 procent) van de Maasbommelse bevolking is ouder dan 55 jaar. In de categorie 65-plus valt 14 procent van de dorpsbevolking. En die percentages stijgen." - De Gelderlander 19 maart 2013*



Figuur 1. Thissen (Leefbaarheidsconferentie West Maas en Waal, 10 januari 2013), Lezing: Dorpen in verandering

In het woondorp is de leefomgeving van inwoners bepalend voor de leefbaarheid. Fysieke en digitale bereikbaarheid van voorzieningen, (verkeers)veiligheid, de sociale cohesie en initiatieven van inwoners bepalen de kwaliteit van de leefomgeving in een woondorp. Doordat de leefbaarheid in een dorp afhankelijk is van de ontwikkeling van gemeenschapsinitiatieven ontstaan er grotere verschillen tussen dorpen.

### Demografische ontwikkelingen: krimp, vergrijzing en ontgroening

Volgens de bevolkingsprognose neemt de bevolking in de gemeente West Maas en Waal na 2015 af. Het inwoneraantal daalt tot 2030 met ruim 400 inwoners. De gemeente streeft naar een scenario waarbij men zich inzet voor het tegengaan van deze bevolkingskrimp. Deze daling wordt zorgelijker wanneer deze niet gelijkmatig verspreid is over de acht dorpen.

Het aantal eenpersoonshuishoudens neemt toe en de gemiddelde huishoudengrootte neemt af. Hierdoor neemt het aantal huishoudens naar 2030 nog toe. De bevolking van West Maas en Waal verandert niet alleen in omvang. Ook de samenstelling van de bevolking verandert. West Maas en Waal ondergaat een duidelijke vergrijzing. Op 1 januari 2010 was bijna 31% van de bevolking 55 jaar of ouder, in 2030 is dit toegenomen tot 44%. Vooral de oudste groep groeit sterk in omvang. Waren er in 2010 nog 1.321 75+-ers in West Maas en Waal, in 2030 is deze groep naar verwachting bijna verdubbeld tot 2.578 vijfenzeventigplussers.

De nieuwe ouderen zijn vitaler, gezonder en leven langer dan eerdere generaties ouderen. Ze zijn gemiddeld rijker dan ooit en vormen daarmee een belangrijke groeiemarkt. Ouderen vormen geen eenduidige groep, maar zijn even verschillend als jongeren in hun levensstijl. Wel krijgen alle ouderen op termijn te maken met gezondheidsklachten. Door de vergrijzing neemt de (potentiële) beroepsbevolking in omvang af en groeit de zorgvraag en de vrijetijdseconomie.

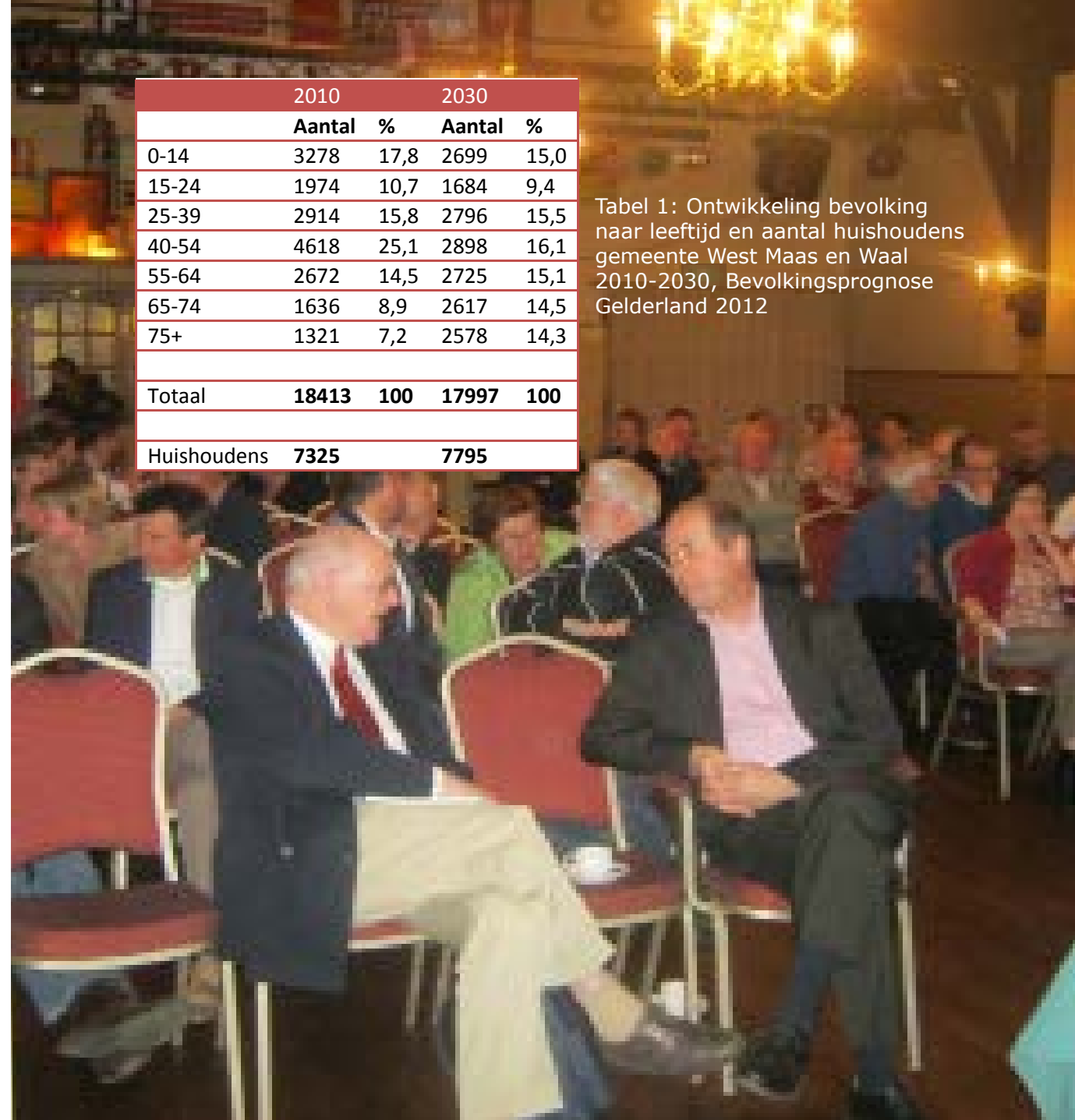
Waar het aantal ouderen snel toeneemt, neemt het aantal jongeren af. In de leeftijdscategorie 0-14 jaar wordt tot 2020 al een afname van ruim 600 West Maas en Waalse kinderen verwacht ten opzichte van 2010. De daling biedt een grote uitdaging voor de basisscholen in de dorpen. De leerlingprognose van 2012 laat een daling van 1.678 leerlingen naar 1.274 leerlingen in het primair onderwijs zien tot 2030. Het aantal leerlingen op het juniorcollege daalt naar verwachting van 357 naar 245 leerlingen.

Ook het verenigingsleven staat door de ontgroening voor een uitdaging. Het wordt steeds moeilijker voldoende kinderen te werven voor het vormen van jeugteams.

### Terugtrekkende overheid

Omwille van efficiëntie en kostenbesparing vindt er al jaren, al dan niet onder druk van het Rijk, schaalvergroting plaats bij organisaties met een publieke taak. Veel gemeenten, woningcorporaties en zorginstellingen zijn de afgelopen jaren gefuseerd tot grotere eenheden of zoeken samenwerkingsverbanden. De verwachting is dat dit zal doorzetten. Dat heeft gevolgen voor de manier waarop burgers bediend worden.

De bezuinigingen op de lokale overheid zijn niet de enige reden waarom de gemeente minder sturend wordt in de samenleving. De gemeente West Maas en Waal heeft zich voorgenomen te transformeren tot regiegemeente. Inwoners en maatschappelijke organisaties willen meer inspraak in beleid en krijgen een grotere rol in de uitvoering van beleid.



	2010		2030	
	Aantal	%	Aantal	%
0-14	3278	17,8	2699	15,0
15-24	1974	10,7	1684	9,4
25-39	2914	15,8	2796	15,5
40-54	4618	25,1	2898	16,1
55-64	2672	14,5	2725	15,1
65-74	1636	8,9	2617	14,5
75+	1321	7,2	2578	14,3
<b>Totaal</b>	<b>18413</b>	<b>100</b>	<b>17997</b>	<b>100</b>
<b>Huishoudens</b>	<b>7325</b>		<b>7795</b>	

Tabel 1: Ontwikkeling bevolking naar leeftijd en aantal huishoudens gemeente West Maas en Waal 2010-2030, Bevolkingsprognose Gelderland 2012



**1. EEN TOEKOMSTVISIE VOOR WEST MAAS EN WAAL**

**2. BELANGRIJKE VERANDERINGEN RICHTING 2030**

**3. KOERS: SAMENWERKEN EN PROMOTEN**

**4. TOEKOMSTFOTO WEST MAAS EN WAAL 2030**

## De koers van West Maas en Waal: Samenwerken en Promoten

Dit visiedocument geeft de richting weer waarin de gemeente West Maas en Waal zich wil ontwikkelen. Binnen de discussies over een toekomstbestendige visie waren twee terugkerende wenselijke ontwikkelingsrichtingen te ontwaren: samenwerken en promoten.

De eerste ontwikkelingsrichting is **vergaande samenwerking binnen en buiten de gemeente.**

Zelfstandigheid is een kenmerkende eigenschap van de kernen van West Maas en Waal. Ze wordt geïllustreerd door de sterke verenigingsverbanden in de kernen vandaag de dag en door de geschiedenis. Van oudsher assisteerden de inwoners van een kern elkaar in de strijd van levensbelang tegen het water en tegen vreemde indringers. Leefbaarheid ging over het eigen dorp. Je ging in het eigen dorp naar kerk en café, je genoot er je verenigingsleven en deed boodschappen in de dorpswinkel.

Boodschappen worden in 2013 al in grote mate niet meer gedaan in het eigen dorp. Toegenomen mobiliteit heeft ervoor gezorgd dat grote supermarkten in de grotere kernen en speciaalzaken in de regio steeds beter bereikbaar zijn geworden. Oude dorpswinkels zijn voor een groot deel verdwenen, of kwakkelen met het voortbestaan. Webwinkels zijn in opkomst.

Ook bij andere dorpsvoorzieningen als scholen is een duidelijke vermindering van het gebruik zichtbaar. Doordat het aantal jonge inwoners in West Maas en Waal de komende decennia afneemt zal een vergrote druk op het voortbestaan van bestaande voorzieningen ontstaan. Daarnaast zal ook het type voorzieningen moeten veranderen door een sterke afname van het aantal jongeren en sterke toename van het aantal ouderen.

Tijdens de bewonersavonden werd duidelijk dat deze veranderingen al gevoeld worden. Verenigingen hebben moeite met het vol krijgen van de jongerenteams en vinden steeds minder jonge krachten voor het bestuur. Een centrale strategie

*"Houd voorzieningen kleinschalig waar mogelijk, maar kijk hoe de hoogste kwaliteit geleverd kan worden."*

*- Appeltern, Altforst en Maasbommel*

*"Samenwerken brengt onze clubs op een hoger niveau."* - Leerlingen Pax Christi

*"Samenwerken tussen verenigingen moet niet ophouden bij de grens – denk groter."* – Avond Ketenpartners

*"Cluster het verenigingsleven van Altforst, Horssen en Appeltern."* - Appeltern, Altforst en Maasbommel



die vele aanwezigen zien is samenwerken. Samenwerken binnen de kern, tussen kernen onderling, tussen voorzieningen en verenigingen. Ook een goede samenwerking met de gemeentelijke organisatie wordt als belangrijk gezien.

De tweede ontwikkelingsrichting is het meer **promoten van de gemeente**.

“Denkend aan Holland, zie ik breede rivieren traag door oneindig laagland gaan” schreef Hendrik Marsman ooit over Nederland. West Maas en Waal geeft met haar twee rivieren, polderlandschap en karakteristieke dorpen als geen andere gemeente uitdrukking aan dit Nederlands karakter.

In tegenstelling tot samenwerken is het promoten van de eigen regio niet kenmerkend voor de inwoner van West Maas en Waal. De natuur van de inwoners is die van “doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg”. Er is over het algemeen een bescheiden opstelling en weinig behoefte om het hoofd boven het maaiveld uit te steken – dit ondanks de grote hoeveelheid toeristen die het gebied nu al weet te vinden. Toch ziet een brede groep inwoners en organisaties in de samenleving promotie als een belangrijk instrument om de leefbaarheid op weg naar 2030 te vergroten. West Maas en Waal is een centraal gelegen en toeristisch aantrekkelijk gebied. Door promotie kunnen verschillende kansen voor het aantrekken van toeristen, ondernemers en nieuwe bewoners verzilverd worden.

De koers ‘Samenwerken en Promoten’ is uitgewerkt in 15 speerpunten voor West Maas en Waal naar 2030. Bij de speerpunten hebben inwoners en partners van de gemeente concrete acties bepaald om de speerpunten te bereiken. Niet elk dorp zal richting 2030 dezelfde ontwikkeling doormaken. In de (nog gezamenlijk op te stellen) leefbaarheidsmonitor worden afspraken vastgelegd wat voorwaarden zijn voor het in stand houden van voorzieningen.

### **1. Naar 2030 is er een collectieve ambitie en bereidheid om de leefbaarheid in West Maas en Waal te verbeteren.**

De komende jaren gaat West Maas en Waal een tijd van economische



*“Stel je actief op in de regio.” - Avond Ketenpartners*

*“Toerisme in West Maas en Waal hangt samen met de aantrekkelijkheid van het landelijk gebied. Landbouw moet ook worden meegenomen in de overwegingen als je het over toerisme hebt.” - Avond Ketenpartners*

*“Het is een opwaartse spiraal. Promotie en ruimte voor ontwikkeling in recreatie- en bedrijfslocaties zorgen voor betere werkgelegenheid. Door een prettig werken leefklimaat stimuleer je samenhang en verenigingsleven. De samenhang draagt bij aan kwaliteitszorg voor die mensen die zo lang mogelijk in het eigen dorp willen blijven.” - Avond Ketenpartners*



*"Besef dat in de toekomst samenwerken nodig is. Je zou een multifunctioneel centrum kunnen oprichten in de gemeente waar verenigingsleven, onderwijs en speciale zorg een thuis vinden. Zo organiseer je een sociale ontmoetingsplaats, je maakt gezamenlijk vervoer vanuit, voor en naar de regio makkelijker. Een zwembad wordt dan ook weer denkbaar. Je behoudt zo werkgelegenheid en voorzieningen binnen de gemeente." - Avond Ketenpartners*

*"Werk samen op onderwijs, zorg en verenigingen om maximaal succes te boeken." - Avond Ketenpartners*

*"West Maas en Waal is een stad, de dorpen zijn de wijken. Niet alle wijken in een stad hebben dezelfde voorzieningen, en hebben verschillende sterktes. Daar moeten we aan werken." - Dorpsavond Beneden-Leeuwen en Boven-Leeuwen*

versoering tegemoet. Het behouden van een prettig woonklimaat en bereikbare voorzieningen vergt niet alleen inzet van de gemeente, maar ook van inwoners, maatschappelijke organisaties en ondernemers. Samenwerking tussen de betrokken partijen moet voortdurend gezocht worden voor het aangrijpen van kansen en het keren van bedreigingen. De West Maas en Walers moeten zich steeds meer organiseren als een zelfsturende gemeenschap. West Maas en Waal moet zichzelf op de kaart zetten door actief aan de slag te gaan. De gemeenschappen vormen zich van oudsher in de dorpen, maar ook via sociale media. Het initiatief voor ideeën komt primair bij de gemeenschappen te liggen. De gemeente zal kaders geven en ondersteuning bieden bij acties waar mogelijk.

Om de samenwerking binnen de dorpen op de weg naar de toekomst toe te organiseren is, naast inzet van dorpsinwoners, coördinatie nodig. Wat is de verantwoordelijkheid van de gemeente en wat van de dorpsinwoners? Wie zijn de contactpersonen en hoe verloopt de communicatie?

## **2. In 2030 is kwalitatief goed onderwijs voor leerlingen het criterium voor de aanwezigheid van scholen. De scholen kiezen voor samenwerking om kwalitatief goed onderwijs te kunnen bieden.**

De scholen van West Maas en Waal staan voor uitdagingen door dalende leerlingaantallen en hogere eisen aan de intensiteit en diversiteit die aan het onderwijs gesteld worden. De uitdaging is de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren met minder middelen. De kwaliteit van onderwijs wordt bepaald door de kwaliteit van de leraar, de variatie in vakken die een school kan bieden, de organiseerbaarheid van het onderwijs (ook bij een langdurige ziekte of vertrek van een leraar) en de groepsgrootte. Onafhankelijke onderwijsbesturen zijn niet primair verantwoordelijk voor de leefbaarheid in de dorpen. Hun taak is te voorzien in goed onderwijs, goed werkgeverschap en een toekomstbestendige organisatie.

Naar 2030 toe wil het onderwijs in West Maas en Waal toekomstgericht en ambitieus blijven. Op de lange termijn willen de basisscholen onderdeel vormen van "Integrale Kind Centra", met een concentratie van primair onderwijs, kinderopvang, buitenschoolse opvang, zorg en welzijnsactiviteiten. Integrale

Kind Centra kunnen kinderen een dagarrangement aanbieden. Dit betekent dat in 2030 een aantal scholen samengegaan zijn.

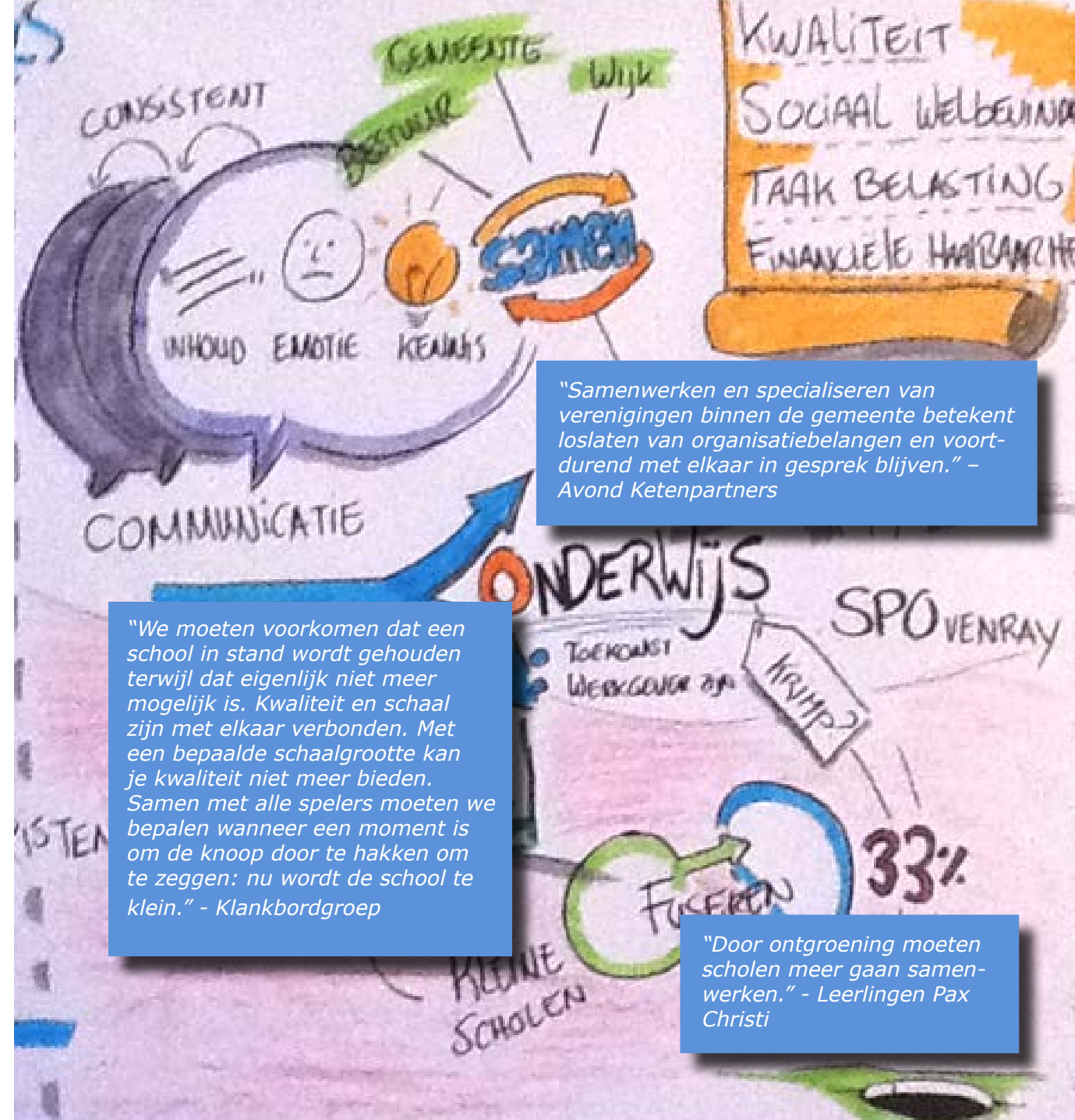
Reorganisatie van het onderwijs begint en eindigt met communicatie. Gemeenschap, gemeente en scholen stellen samen een monitor op waarin zij letten op o.a. onderwijskwaliteit en inzet van de dorpsgemeenschap. Wanneer een school onder een bepaalde grens zakt is verregaande samenwerking met andere scholen wenselijk.

Het samengaan van scholen brengt een gevoel van verlies met zich mee voor ouders. Daarom wil de gemeente doorlopend in gesprek blijven met haar inwoners. Onder welke voorwaarden is het mogelijk de school te behouden? Wat betekent het voor een dorp als de school verdwijnt?

West Maas en Waal kiest bewust voor de kwaliteit van het onderwijs als leidend criterium voor de toekomst van haar scholen. Een dorp kan ook zonder school leefbaar zijn. Dat neemt niet weg dat de school een belangrijke voorziening is in de dorpen. Niet alleen als educatieve instelling, maar ook als ontmoetingsplaats voor ouders. Bij het verdwijnen van het schoolgebouw uit het dorp moeten alternatieven bedacht worden voor het vervoer naar de school en de ontmoeting tussen ouders. Ook voor jongeren moeten alternatieven geboden worden om in de dorpen elkaar te ontmoeten.

### 3. In 2030 worden accommodaties zo multifunctioneel mogelijk gebruikt. Verenigingen werken samen om het aanbod bereikbaar te houden.

Door individualisering en demografische ontwikkelingen komt het verenigingsleven naar 2030 onder druk te staan. In de komende jaren moet worden beoordeeld of een gemeenschappelijke voorziening in een dorp voldoende toekomstwaarde heeft. In 2030 blijft door samenwerking het verenigingsleven de ruggengraat van West Maas en Waal. Accommodaties worden op meerdere manieren gebruikt door de dorpen. Uitgangspunt is (her)gebruik van aanwezige faciliteiten. Verenigingen werken samen en delen de kosten en baten van de



"Samenwerken en specialiseren van verenigingen binnen de gemeente betekent loslaten van organisatiebelangen en voortdurend met elkaar in gesprek blijven." – Avond Ketenpartners

"We moeten voorkomen dat een school in stand wordt gehouden terwijl dat eigenlijk niet meer mogelijk is. Kwaliteit en schaal zijn met elkaar verbonden. Met een bepaalde schaalgrootte kan je kwaliteit niet meer bieden. Samen met alle spelers moeten we bepalen wanneer een moment is om de knoop door te hakken om te zeggen: nu wordt de school te klein." - Klankbordgroep

"Door ontgroening moeten scholen meer gaan samenwerken." - Leerlingen Pax Christi



*"Eenzaamheid los je niet op met een webcam." – Klankbordgroep*

*"Zorg in de toekomst moet zijn: zo lang mogelijk thuis, daarna goed en groot aangepakt op een centrale locatie." - Avond Ketenpartners*

*"Zorg voor mogelijkheden voor ouderen om elkaar in de eigen kern te ontmoeten." - Inwonersavond Alphen, Wamel, Dreumel*

*"Een ondernemer moet niet teveel beperkingen krijgen bij het opzetten van een kleinschalige zorgvoorziening." - Thema-avond zorg en vergrijzing*

*"Hoe decentraler de zorg, hoe duurder. Dat wordt een groot probleem." - Inwonersavond Beneden-Leeuwen en Boven-Leeuwen*

clubhuizen.

Gebruikers van accommodaties krijgen meer verantwoordelijkheid over de exploitatie van hun accommodatie. Een accommodatie moet regelmatig gebruikt worden om kostendekkend te zijn. Verenigingsbesturen onderzoeken in welke accommodaties hun activiteiten plaats kunnen vinden. Sommige leegstaande accommodaties zullen worden herbestemd.

Voor het functioneren van verenigingen zijn voldoende vrijwilligers nodig. De werving van vrijwilligers moet gezamenlijk opgepakt worden, ook met onderwijs- en zorginstellingen. Een persoonlijke benadering speelt een belangrijke rol bij de benadering van vrijwilligers.

#### **4. In 2030 blijven West Maas en Walers zolang mogelijk in hun huidige woning wonen. Op het moment dat thuiswonen niet meer gaat wordt hoogwaardige zorg verleend op centrale zorglocaties in de gemeente.**

De verwachte vergrijzing en bezuinigingen op de zorg maken de organisatie van de zorg een uitdaging. Door clustering kan hoogwaardige zorg verleend blijven worden in de gemeente op de bestaande zorglocaties. De kwaliteit van de centrale zorglocaties is leidend boven kwantiteit.

De lichtere zorg moet zoveel mogelijk bij de cliënt aan huis worden verleend en door de maatschappij opgevangen worden. Dit draagt ook bij aan bestrijding van de eenzaamheidsproblematiek. Dit vraagt om het zorggeschikt maken van woningen, omarming van nieuwe technologieën en toegankelijkheid van de openbare ruimte.

Zelfredzaamheid van de cliënt staat centraal. Cliënten kunnen hun zelfredzaamheid vergroten door preventie (voorlichting, sport- en beweging en gezonde leefstijl) en door versterkte contacten met de familie en buurt. Extra inzet van vrijwilligers en mantelzorg binnen de kernen is nodig voor de zorg in de toekomst. Expertise van de professionele zorg moet overgedragen worden aan de informele zorg.

### 5. In 2030 werkt iedereen in West Maas en Waal intensief samen met partijen binnen de regio en omliggende gemeenten.

In een tijd van globalisering, digitalisering en toegenomen mobiliteit denken we niet meer in geografische grenzen. Veel uitdagingen in de 21e eeuw overschrijden gemeentegrenzen. Daarvoor is nauwe samenwerking nodig. Vanuit de gemeente is gekozen voor een intense bestuurlijke samenwerking met Regio Rivierenland. Ketenpartners Woonstichting De Kernen en Zorggroep Maas en Waal hebben deze keuze ook gemaakt. Inwoners en partners op de participatiebijeenkomsten staan niet afwijzend tegenover verregaande bestuurlijke samenwerking. Het toeristisch profiel van de gemeente is het beste via het Land van Maas en Waal te promoten.

### 6. In 2030 is West Maas en Waal een gemeente die met inwoners en organisaties meedenkt hoe zij initiatieven werkelijkheid kunnen maken.

De inzet van de dorpsbewoners bepaalt de leefbaarheid in de dorpen. Inwoners moeten zich de vraag stellen wat ze willen; maar ook de vraag wat ze zelf kunnen doen. Gemeente (en instellingen) helpen hen hierbij en zijn op verzoek beschikbaar. Wil zo'n proces kans van slagen hebben dan is het belangrijk dat burgers (gemeenschappen) hecht zijn, met elkaar in gesprek zijn en bereid zijn om iets te doen voor die gemeenschap. Als een gemeenschap hecht is, weet wat ze wil en ook dingen zelf naar vermogen doet dan moet de gemeente dat niet te snel afremmen. Dit vraagt om informatievoorziening voor en scholing van actieve inwoners.

De gemeente heeft in de toekomst meer een rol als meedenker dan als controleur. De gemeente West Maas en Waal is in 2030 een ondersteuningsmacht die bij initiatieven uit de samenleving in eerste instantie op zoek gaat hoe deze kunnen slagen. Communicatie over hoe ideeën wel binnen de grenzen kunnen passen is het credo.



*"Denk gemeentelijk,  
niet op dorpsniveau."  
- Appeltern, Altforst  
en Maasbommel*

*"Gemeenten kunnen  
nog veel meer  
samenwerken."  
- Avond Ketenpartners*

*"Wij denken niet meer in  
grenzen." - Avond  
Ketenpartners*

*"Maak als gemeente  
investeringsvriendelijke  
bestemmingsplannen,  
zodat ondernemers  
ruimte krijgen." - Avond  
Ketenpartners*



*"Samenwerken tussen verenigingen betekent dat vervoer tussen dorpen geregeld moet worden." - Leerlingen Pax Christi*

*"Een centrale plek is interessant voor sponsoren, want er komen veel mensen. Als je samenwerking wilt moet dit gedragen worden en van onderop komen. Een paar verenigingen moeten ermee beginnen, dan volgt de rest die in de problemen komt vanzelf. Beter samen doorgaan dan alleen stoppen." - Thema-avond verenigingen*

*"We hebben meer openbaar vervoer nodig voor de dorpen onderling." - Leerlingen Pax Christi*

**7. In 2030 is binnen de gemeente West Maas en Waal een slim systeem van communicatie opgezet, waarin partners en gemeenten van elkaar leren en op de hoogte blijven.**

Cruciaal voor samenwerking in 2030 is communicatie. Een slimme samenwerking gedijt alleen wanneer partners elkaar kennen, met elkaar overleggen en elkaar op de hoogte houden van gemaakte stappen. De gemeente krijgt een rol als makelaar om de digitale en fysieke communicatie te organiseren. Een belangrijke rol voor de regiegemeente is het mogelijk maken van communicatie tussen partijen in de samenleving. Naast het gebruik van nieuwe digitale communicatiemiddelen gaven de deelnemers aan behoefte te hebben aan fysieke bijeenkomsten rond thema's.

**8. In 2030 is West Maas en Waal binnenin en van buitenaf goed bereikbaar zowel voor autobezitters als voor niet-autobezitters.**

West Maas en Waal ligt centraal in Nederland. Ondanks een ligging vlakbij snelwegen en Nederlands grootste waterwegen is West Maas en Waal tussen de dorpen relatief moeilijk bereikbaar over de weg en met het openbaar vervoer. Ondertussen zorgt urbanisatie ervoor dat veel werkgelegenheid zich naar steden zal verplaatsen.

Met het verdwijnen van voorzieningen wordt bereikbaarheid tussen dorpen onderling extra belangrijk. Intensivering van het traditionele openbaar vervoer is vooralsnog niet rendabel. Voor de verbinding met Noord-Brabant willen de inwoners aan de Maas de pontjes behouden en zien ze de vaartijden graag verruimd. Het verruimen van vaartijden geeft kans meer gebruik te maken van voorzieningen buiten de rivieren. Om de aantrekkelijkheid van de woondorpen te vergroten is er extra aandacht voor de aanpassing van onveilige verkeersplekken.

### **9. In 2030 heeft West Maas en Waal een hoogwaardige digitale infrastructuur.**

Goed verbonden in de 21<sup>ste</sup> eeuw betekent dat de ICT-infrastructuur van goede kwaliteit moet zijn. Voor bewoners in de woonwijken, voor de toerist, dienstenwerker, ZZP'ers en overige werknemers geldt dat zij steeds afhankelijker zijn van digitale bereikbaarheid. Om als gemeente aantrekkelijk te zijn voor deze groepen en inwoners met een zorgbehoefte de mogelijkheid te bieden om zo lang mogelijk thuis te wonen, moet bovengemiddelde digitale bereikbaarheid een speerpunt zijn. Op korte termijn betekent dit glasvezel. Op den duur is een gemeentedeekkend WiFi-netwerk een strategie om optimale digitale bereikbaarheid tot stand te brengen.

### **10. In 2030 worden de dorpen actief ingezet om toeristen naar de streek te trekken, met behoud van het dorps karakter.**

Veel van het toerisme draait om het buitengebied. De unique selling proposition van de gemeente is het rivierenlandschap. Om de recreatieve aantrekkelijkheid van het gebied te vergroten moeten meer wandelpaden en fietsroutes aangelegd worden.

De geraadpleegde groepen gaven aan dat de focus op het aantrekken van toerisme naar de kernen een toeristische kans is. De infrastructuur van wandelen en fietspaden moet in verbinding staan met de dorpen. Met name het aanleggen van struinroutes, fruitroutes en wandelpaden aan de Maas zijn aantrekkelijk voor recreatie. Deze wandelpaden moeten ook toegankelijk zijn voor de inwoners. Ook wandelpaden aan de Waal verbeteren de recreatieve infrastructuur.

Om de dorpen aantrekkelijk te maken voor toerisme moet op zoek worden gegaan naar wat het authentieke karakter van de dorpen is. Wat onderscheidt de dorpen van Druten, Neerijnen of Maasdriel? Een idee is om door dorpsbranding en het promoten van de cultuurhistorie de dorpen op de kaart te zetten, waarin ieder dorp een eigen beeldmerk krijgt.



#### **Toekomst- tekenwedstrijd**

Onder leerlingen van de West Maas en Waalse lagere scholen werd een wedstrijd uitgeschreven. Het thema was hoe volgens jou de toekomst van West Maas en Waal er uit zou moeten komen te zien.

De jury bestond uit het bestuur van Museum Tweestromenland. Jense van Zoggel van de St. Lambertusschool te Maasbommel won de wedstrijd. De jury loofde Jense om hoe hij in zijn tekening liet zien hoe de omgeving op weg naar de toekomst niet stil bleef staan, maar ook zaken als klimaatverandering zullen meespelen in de toekomst. Niemand minder dan burgemeester Steenkamp en museumdirecteur De Kock verrasten Jense met de prijs en aten een taartje mee met de gehele klas.



### 11. In 2030 is West Maas en Waal beter bekend als aantrekkelijke plaats om te wonen.

De prognose is dat het aantal inwoners naar 2030 licht daalt. Het beperkt houden van de daling van het aantal inwoners en de bevolkingssamenstelling evenwichtig houden vergt effectieve promotie van West Maas en Waal. Hiernaast moeten de voorwaarden voor aantrekkelijk wonen aanwezig zijn in de gemeente: groen, rust, ruimte, ontsluiting, passende woningen, ruimte voor jongeren en jonge gezinnen. West Maas en Waal is toegankelijk voor iedereen.

Leegstaande gebouwen krijgen een flexibelere bestemming. Bouwers en zelfbouwers krijgen meer de ruimte. Het groene karakter van de dorpen wordt versterkt.

Om de aantrekkelijkheid van de woondorpen te vergroten moet de openbare ruimte toegankelijk zijn, ook voor gehandicapten en de groeiende groep senioren. Een losliggende stoeptegels wordt een steeds groter probleem. Bij de inrichting van de openbare ruimte zijn veiligheid en toegankelijkheid voor alle inwoners uitgangspunt.

### 12. In 2030 geniet het Land van Maas en Waal door effectieve promotie landelijke bekendheid.

In 2030 is de regio door promotie landelijk op de kaart gezet. Promotie van West Maas en Waal is krachtiger wanneer zij integraal wordt opgepakt in samenwerking met buurgemeenten en organisaties zoals het Regionaal Bureau voor Toerisme. Daarbij is vooral het Land van Maas en Waal een sterk merk dat benut kan worden.

### 13. In 2030 is in West Maas en Waal een mix van bedrijvigheid

In 2030 kent West Maas en Waal een aantrekkelijk ondernemersklimaat met gemixte economische functionaliteiten. De mix is belangrijk om niet afhankelijk te zijn van één economische sector. West Maas en Waal vindt voldoende werkgelegenheid in de regio belangrijk.

*"Als iedere ondernemer 1x per week het Land van Maas en Waal promoot, dan ben je er."  
- Thema-avond recreatie en toerisme*

*"Winkeliers profiteren als er meer mensen naar de dorpen komen." - Leerlingen Pax Christi*

*"Een mix van bedrijvigheid is goed, maar je moet wel keuzes maken. Als je het authentieke karakter wil behouden dan moet je niet overal industrie bouwen. Kies de Waalkant als ontwikkeld en productief gebied. En kies aan de Maaskant echt voor natuur, recreatie, en ambachtelijke industrie." - Klankbordgroep*

*"Maak zones. Concentreer bedrijvigheid aan de Waalkant, toerisme aan de Maaskant."  
- Avond Ketenpartners*



Bereikbaarheid en bekendheid van de streek zijn belangrijk voor succesvol ondernemen in West Maas en Waal. Kansrijk lijken nieuwe initiatieven binnen recreatie en toerisme, maar er moet ook ruimte zijn voor agrarische bedrijvigheid, ZZP'ers en kleine ondernemers, industrie en logistieke hotspots, mits ze passend zijn bij de kernkwaliteiten van het gebied. Het Nieuwe Werken is in 2030 gangbaar in de maatschappij. West Maas en Waal kan een landelijk werkklimaat 'aan de keukentafel' bieden voor kantoorwerkers. Verschillende typen bedrijvigheid moeten elkaar versterken en mogen ontwikkelen op specifieke bestemmingen. De dorpen aan de Maaskant krijgen een sterke recreatie- en woonfunctie. Aan de Waalkant ligt de nadruk op wonen, industrie en cultuur. Onderzocht wordt of de recreatie op de dijk aan de Waal versterkt kan worden. Bedrijventerrein Veesteeg is een gunstig terrein voor de vestiging van nieuwe ondernemingen. Grote ondernemingen op het bedrijventerrein Medel in Tiel betekenen ook werkgelegenheid voor de West Maas en Waal. Het voordeel van bedrijvigheid in de regio is dat jongeren meer kans hebben op het vinden van een baan in de streek.

#### **14. In 2030 is West Maas en Waal een duurzame gemeente**

Het maatschappelijk draagvlak voor duurzame productie groeit. De verwachting is dat die groei doorzet en van groot belang wordt voor sectoren als voedsel, productie en bouw. De ontwikkeling van kleinschalige duurzame energie-opwekkinginstallaties biedt kansen voor West Maas en Waal. Door de hogere energieprijzen wordt isoleren gunstiger. Huizen die slecht zijn geïsoleerd dalen daarbij in waarde. West Maas en Waal wil in 2030 een duurzame gemeente zijn.

#### **15. In 2030 zijn de cultuurhistorische kwaliteiten van West Maas en Waal beschermd en bekend bij inwoners en toeristen**

West Maas en Waal wordt aantrekkelijker voor toeristen en inwoners door haar cultureel erfgoed beter voor het voetlicht te brengen. In elk dorp kunnen recreatieve activiteiten opgezet worden rond cultuurhistorische gebouwen in het dorp. Gebouwen met cultuurhistorische waarden als de kerken worden behouden en krijgen een passende functie.



*"We hebben meer vrijwilligers nodig, en moeten het werk in de zorg aantrekkelijker maken."  
- Leerlingen Pax Christi*

*"Mensen worden socialer als ze met anderen omgaan."  
- Leerlingen Pax Christi*

*"Als je een toekomstvisie maakt zonder ambities op het gebied van duurzaamheid, dan mis je de boot!" - Klankbordgroep*



**1. EEN TOEKOMSTVISIE VOOR WEST MAAS EN WAAL**

**2. BELANGRIJKE VERANDERINGEN RICHTING 2030**

**3. KOERS: SAMENWERKEN EN PROMOTEN**

**4. TOEKOMSTFOTO WEST MAAS EN WAAL 2030**



### West Maas en Waal 2030: Een Toekomstfoto

Mark van Vessem bezoekt met zijn makelaar de dorpen tussen Maas en Waal. Hij zoekt een woning in het groen voor zijn jonge gezin. Makelaar John van Ooyen geeft hem een rondleiding door de streek. De kernen van West Maas en Waal liggen als eeuwen tevoren in het rustieke rivierenlandschap dat zo kenmerkend is voor Nederland. Toch hebben binnen dat onveranderde uiterlijk veranderingen plaatsgevonden.

### Acht sterke gemeenschappen

Het eerste wat Mark opvalt is het af- en aanrijden van groene auto's met de opdruk "Autodelen". Door internet en toegenomen mobiliteit doen grenzen er steeds minder toe. In 2030 denken West Maas en Walers niet meer in grenzen en zijn mobieler dan ooit.

In de dorpen ziet Mark ontmoeting op straat en in de gemeenschapshuizen. De sociale cohesie binnen de dorpsgemeenschappen is hoog. Zoals de gemeenschappen zich vroeger snel mobiliseerden om overstromingen tegen te gaan, doen zij dat nu voor maatschappelijke uitdagingen. Een sterke ICT-infrastructuur ondersteunt de nauwe samenwerking binnen de dorpsgemeenschappen.

Makelaar van Ooyen laat Mark ondertussen op zijn Smablet de digitale dorpen zien. In de digitale dorpen weten inwoners elkaar razendsnel te vinden. Bij de burens aanbellen voor een kopje suiker doen inwoners alleen nog voor de gezelligheid. Met één druk op de knop is immers heel de straat ingelicht. Nieuwe inwoners zijn binnen de kortste keren opgenomen in dit "ouderwetse" hulpsysteem van suiker en gereedschappen, tot bijles en liftplekken naar andere dorpen. Vraag en aanbod vinden elkaar door de ontwikkelde ICT.

Iedereen doet mee. Een gemeentedeckend WiFi-netwerk sluit de dorpen aan op de digitale snelweg. Het netwerk geeft dorpsinwoners veel mogelijkheden om zelf activiteiten te ondernemen en problemen op te lossen in de dorpen. Groepen inwoners houden de dorpen leefbaar. De sociale cohesie in en tussen

*"West Maas en Waal moet een duidelijk imago hebben. Geef het gebied iets speciaals." - Thema-avond ondernemerschap*

*"Het is leuk als elk dorp zo zijn eigen dingetjes houdt." - Interview met jongere*

*"Zorg in de toekomst moet zijn: zo lang mogelijk thuis, daarna goed en groot aangepakt op een centrale locatie." - Avond Ketenpartners*

de dorpsgemeenschappen is hoog. Inwoners kennen elkaar en zijn bereid samen iets voor elkaar te doen. Dát is de charme van het wonen in een dorp in 2030, zo prijst makelaar Van Ooyen de streek aan terwijl hij over de Noord-Zuid naar het zuiden van de gemeente rijdt.

### Efficiënte samenwerking

Aan de hand van de interactieve gemeentelijke website legt Van Ooyen uit dat wie in de dorpen komt wonen ook verantwoordelijk wordt voor de dorpen. Door de gemeenschappen heen werken inwoners, organisaties en gemeenten nauw samen. "Als je een uitbouw aan je huis wil, of een bedrijf aan huis beginnen: even posten op de Smablet", raadt van Ooyen aan. "De gemeente denkt dan gewoon met je mee hoe dat werkelijkheid kan worden."

De gemeente heeft zich gereorganiseerd tot regiegemeente en werkt nauw samen met buurgemeenten. Slimme overlegsysteem helpen kernen, organisaties en gemeenten om van elkaar te leren en op de hoogte te blijven. Mark zoekt "sportvissen" op de gemeentelijke website en krijgt gelijk een overzicht van de plaatsen in de regio waar momenteel gevist mag worden. Met een druk op de knop kan hij een visvergunning aanvragen en hij ziet een uitnodiging zich aan te sluiten bij de visvereniging. "Kijk, ik hoef in elk geval niet eenzaam te vissen in het Land van Maas en Waal."

"Eenzaam hoef je hier niet te worden", vertelt Van Ooyen. "Samenwerken zit in de Maas en Waalse genen. Die visvereniging is één van de vele verenigingen in de streek. Toekomstcommissies van verenigingen zijn verantwoordelijk voor de lange termijn van hun vereniging. Wanneer hun vereniging minder loopt overleggen zij tijdig met gelijksoortige verenigingen over mogelijke samenwerking. Hierdoor heeft de Maas en Waler een breed aanbod aan verenigingen op fietsafstand. En voor de kosten hoef je het ook niet te laten. Verenigingen gebruiken de beschikbare accommodaties zo multifunctioneel mogelijk om de contributiekosten voor de leden te drukken."



**Fotowedstrijd Behouden voor 2030: "Dijkhuisje"**  
Inzender: Walter v.d. Zandt



### Tentoonstelling van de Toekomst

Het project "Wonen In De Toekomst" van het Pax Christi Junior College sloot aan bij het visietraject. Leerlingen werden uitgedaagd zich voor te stellen hoe wonen in de kernen er in 2030 uit zou kunnen zien. De enquêtes werden samen met de tekeningen van de jeugd tentoongesteld in museum Tweestromenland. Burgemeester Steenkamp opende de tentoonstelling.

Van Ooyen en Mark rijden door Maasbommel. Op het grote digitale gemeenschapsbord voor de St. Lambertuskerk prijkt: "Welkom in het Gouden dorp". "Dat refereert zeker aan de fameuze Olympische Spelen?", vraagt Mark. Inwoners organiseerden in 2018 een Olympische Spelen van het Land van Maas en Waal, waar teams uit alle Maas en Waalse dorpen elkaar in verschillende sporten bestrijden. In 2030 is dit inmiddels een traditie met bekendheid tot buiten de regio. De dorpsderby's leven op de Olympische Spelen als vanouds. Maasbommel staat al jaren fier bovenaan in de all-time medaille-spiegel. Langs de dijken ziet Mark een groep kinderen spelen. "Je kinderen kunnen genoeg vriendjes maken in de dorpen", begint Van Ooyen weer te praten. "In sommige gevallen besloten dorpsgemeenschap, gemeente, ouders en schoolbestuur samen om de dorpschool vergaand te laten samenwerken met andere scholen. Door ontgroening en toegenomen mobiliteit werden sommige klassen dermate klein dat het niet leuk meer was voor de leerling. Dorpsgemeenschappen, instelling en gemeente bewaken de samen afgesproken standaarden. Tussen de middag en na schooltijd spelen leerlingen met hun leeftijdsgenoten in het eigen dorp, maar ook met leeftijdsgenoten uit omliggende dorpen".

Op de dijk kruisen ze weer een groene auto. "Ik hoef mijn auto nooit meer aan mijn vrouw uit te lenen zie ik", grapt Mark. "Als je wilt kun je zo participeren in het dorpsvervoer", zegt Van Ooyen. "Bereikbaarheid van de dorpen onderling was lange tijd een grote uitdaging voor mensen zonder auto. Een busnetwerk bleek in het verleden niet genoeg op maat. Inwoners organiseren daarom al jaren hun vervoer zelf. Enkele dorpen beschikken over elektrische dorpsdeelauto's. Via de "Autodelen-app" is in te zien op welke tijden welke auto beschikbaar is. Na reservering is de auto te openen met een code die de deelnemende inwoner op zijn Smablet krijgt. De dorpsdeelauto's voorzien in de individuele reisbehoeftes van inwoners zonder eigen auto, maar dorpsinwoners doen natuurlijk ook veel samen. Per maand regelen honderden inwoners een lift bij een dorpsgenoot via de dorpsapps. Op deze manier blijven voorzieningen buiten de dorpen als bepaalde winkels, zwembaden, zorg en (hoger) onderwijs bereikbaar."

### Wonen, werken en recreëren tussen Maas en Waal

Het is lekker weer, dus Van Ooyen en Mark strijken neer op een van de terrasjes aan De Gouden Ham. "Wat is je indruk van de streek?" vraagt van Ooyen. "West Maas en Waal is een mooie plek om te wonen voor gezinnen zoals dat van mij. Kinderen kunnen zonder toezicht op straat spelen. Dat vind ik belangrijk", zegt Mark. "Door de centrale ligging in het land kan ik makkelijk pendelen naar werk in de regio. En een deel van mijn werk kan ik lekker thuis doen. Of op het terras, zoals die vrouw met die Smablet aan het tafeltje naast ons". Inwoners werken meer dan voorheen binnen de gemeente. Het is in 2030 gangbaar een deel van de werkweek buiten kantoor te werken. West Maas en Walers werken regelmatig thuis, of op flexibele "derde" werkplekken. Het rivierenlandschap en de uitstekende (digitale) faciliteiten trekken zelfs telewerkers uit andere gemeenten. In en rond de dorpen is kleinschalige bedrijvigheid te vinden. West Maas en Waal is niet afhankelijk van één sector en daardoor minder kwetsbaar.

"In mijn dagelijkse rit over de A15 werd West Maas en Waal al aangeprezen", zegt Mark. Sfeerborden langs de A15 en social media campagnes reppen over de rust, ruimte en rivieren in het Land van Maas en Waal. Landelijke promotiecampagnes hebben het gebied weer nadrukkelijk op de kaart gezet. Een bezoek van Koning Willem-Alexander aan de Maas- en Waaldijk zette West Maas en Waal middenin de landelijke belangstelling.

"De Maasdorpen kende ik al, ik fietste er graag doorheen", vertelt Mark verder. Fietsers langs de Maas vinden in West Maas en Waal een prettige stop. De elektrische fietsen kunnen bij meerdere oplaadpunten opgeladen worden. Tijdens het opladen is er genoeg te beleven. Naast watersport, de Tuinen van Appeltern en andere attracties zijn er historische wandelingen door de dorpen via de GPS van de Smartphone te volgen. Voor lunch, diners en overnachtingen zijn er meerdere door Expedia goed aangeschreven locaties aan De Gouden Ham.

"Door mijn fiets- en wandelzondagen ken ik zelfs de geschiedenis van de streek een beetje", vertelt Mark trots. West Maas en Waal heeft haar groene karakter en de cultuurhistorische waarden van haar kernen onder de aandacht gebracht. West Maas en Waal is trots op de Heerlijkheden, De Wieg van de Democratie



*"Jongeren gaan uit in Nijmegen, Oss, Den Bosch. Ze regelen zelf bussen voor verplaatsing. Voor de nieuwe generatie gelden hele andere ideeën van afstanden dan hun grootouders, die alleen het dorp zagen."*  
- Dorpsavond Cluster Dreumel-Wamel-Alphen

*"We moeten de jongeren wel iets te bieden hebben, nu is er een tekort aan betaalbare huurwoningen."* -Dorpsavond Beneden-Leeuwen

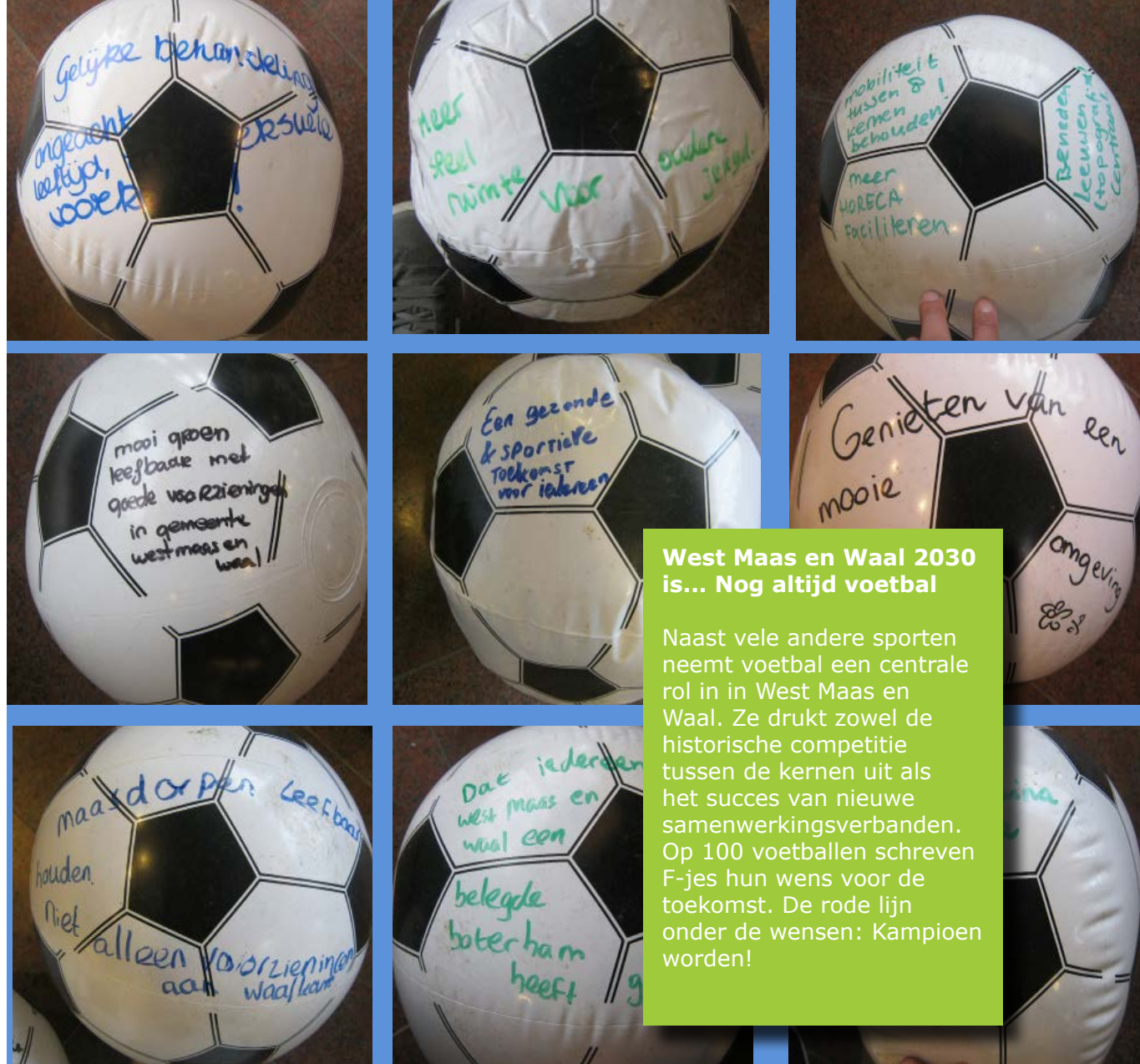
en haar geschiedenis van strijd tegen water. De vrijetijdseconomie groeide de afgelopen decennia fors in Nederland en West Maas en Waal profiteert als populaire plek voor kleinschalig recreatie en toerisme. "De wandelingen zijn afwisselend, maar ik eet net zo graag alleen een ijsje aan de Waal". Vooral aan de Maaskant en de Waaldijk is de recreatie en toerisme de afgelopen jaren nog verder versterkt. Het nieuwe toerisme is georganiseerd volgens de oude ruimtelijke structuren, zonder afbreuk te doen aan de cultuurhistorie.

### Zorg voor de zilveren generatie

Mark ziet naast recreanten en telewerkers veel grijze haren op het terras. Vergeleken met vijftien jaar geleden is het aantal 65+ers verdubbeld naar een derde van de West Maas en Waalse bevolking. De nieuwe ouderen zijn gemiddeld rijker, gezonder en leven langer dan eerdere generaties ouderen. "Gepensioneerde inwoners hebben een belangrijke rol in het leefbaar houden van de dorpen. Hun inzet en activiteiten dragen bij aan de leefbaarheid van de kernen", vertelt Van Ooyen.

Met de vergrijzing is ook de zorgvraag toegenomen. De oplopende zorgkosten vormden een probleem voor de samenleving. "West Maas en Waal kiest ervoor mensen te faciliteren zodat ze zo lang mogelijk in hun woning kunnen blijven wonen. Extra aandacht is er voor de toegankelijkheid van de openbare ruimte, zodat zorgbehoevende inwoners ook (veilig) over straat kunnen. Van losliggende stoeptegels kun je meteen een melding maken en deze wordt uiterst serieus genomen". Technologische aanpassingen aan huis maken het langer mogelijk ook met een beperking zelfstandig te blijven wonen.

Naast een slim netwerk vormt zorg in 2030 een belangrijke economische pijler. Sociaal ondernemers beheren enkele kleinschalige zorginstellingen in de gemeente. Door clustering kan hoogwaardige zorg verleend blijven worden in de gemeente op centrale zorglocaties. Zorgteams in de dorpen coördineren de inzet van mantelzorgers en vrijwilligers en bieden zorg aan huis. De zorgteams spelen een belangrijke rol in preventie en in het signaleren van zorgvraag. "Kijk, daar loopt de dorpszuster net langs!" zegt Van Ooyen.



**West Maas en Waal 2030 is... Nog altijd voetbal**

Naast vele andere sporten neemt voetbal een centrale rol in in West Maas en Waal. Ze drukt zowel de historische competitie tussen de kernen uit als het succes van nieuwe samenwerkingsverbanden. Op 100 voetballen schreven F-jes hun wens voor de toekomst. De rode lijn onder de wensen: Kampioen worden!

### Een toekomstrobuuste gemeente

“Ik kan een huis in West Maas en Waal van harte aanbevelen”, zegt Van Ooyen, die er zelf geboren en getogen is. De kernen van West Maas en Waal zijn met de tijd meegegaan en hebben tijdig ingespeeld op groeiende technologische mogelijkheden, toenemende mobiliteit, krimp, vergrijzing en ontgroening in de gemeente. Bij de ontwikkeling van beleid door partners en gemeente speelt verantwoording tegenover de lange termijn een belangrijke rol. Duurzaamheid en visie vormen de grondslag voor het handelen van de gemeente. Investerings worden gedaan vanuit een gedachte van rentmeesterschap voor individu, kern, regio en wereld.”

“Zal ik je dan maar een aantal huizen laten zien? Ik heb acht aantrekkelijke, zeer verschillende smaken qua dorpen. Door samenwerking en promotie bestaat West Maas en Waal in 2030 uit initiatiefrijke gemeenschappen die zelf een prettig en sociaal woonklimaat realiseren in de acht dorpen. Wij doen het eiges wel!” Lacht van Ooyen, zonder dat Mark hem helemaal begrijpt...



Fotowedstrijd  
“Behouden voor 2030”



## Dankwoord

De gemeenteraad wil graag, mede namens de stuurgroep en de projectgroep, alle inwoners, ondernemers, organisaties, jongeren en betrokkenen die deelgenomen hebben aan dorpsavonden, thema-avonden, tekenwedstrijd, fotowedstrijd, debat, conferentie en evaluatie, danken voor hun inzet, het meedenken en uitzetten van de koers naar het jaar 2030.



# Gemeente West Maas en Waal Visie Leefbaarheid 2030



## Colofon

De Visie Leefbaarheid Kernen 2030 is een project van de gemeente West Maas en Waal in samenwerking met Woonstichting De Kernen.

Dit initiatief is mede gerealiseerd dankzij een subsidie van de provincie Gelderland.

### *Teksten en fotografie*

Future Consult, Amsterdam  
Gemeente West Maas en Waal

### *Stuurgroep*

Gemeente West Maas en Waal: Bert van Swam, Jos van Gruijthuijsen, Sjef Lolkema, Gabriëlle Gieling (Adviseur).  
Woonstichting De Kernen: Jan Boot

### *Projectgroep*

Gemeente West Maas en Waal: René Megens, Hennie den Boer, Jos Hulsen, Marion van de Klok, Masjel van Ooijen, Hermine Florack  
Woonstichting De Kernen: Joppe Tigges en Martijn de Groof

### *Klankbordgroep*

Alex Kwakernaak, Griedo Bel, Hans van Herwijnen, Henk van Dorp, Leo Vonk, Marinus Kempe, Leonie Schuur, Marius Peters, Mieke Okhuysen, Theo Lukkezen, Onno Siegers, Richard de Bruin, Ruud Boonman, Trudy Nouws, Wil van Ooijen

Overname van artikelen is in beginsel toegestaan als hiervoor vooraf toestemming van de gemeente West Maas en Waal is gekregen. Deze "Koers" is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. De gemeente West Maas en Waal is niet aansprakelijk voor fouten en/of omissies

Gemeente West Maas en Waal  
Postbus 1, 6658 ZG Beneden-Leeuwen  
T: 14 0487  
[www.westmaasenwaal.nl](http://www.westmaasenwaal.nl)

Beneden-Leeuwen, 28 november 2013

